

Catalunya i al-Àndalus (segles VIII-X)

Manuel Sánchez Martínez

Entre el llinar del segle VIII i els primers anys del segle XI, el quadrant nord-oriental de la península Ibèrica va presentar, primer, la seva inserció en la nova formació social araboislàmica, la incorporació posterior de les regions més septentrionals del territori al món carolingi i la constitució d'una fluctuant frontera amb l'islam; i, per fi, la consolidació d'unes dinasties comtals que, fermament organitzades en el marc feudal, van iniciar la seva agressió contra l'estat omeia en els primers decennis del mil·lenni. Per tant, els límits cronològics dins dels quals ens mourem són força clars: des de les primeres i fulgurants campanyes dels araboberbers més enllà de l'Ebre fins als inicis de la segona dècada del segle XI, en què, per primer cop, una de les faccions enfrontades en el complex quadre del final del califat va sol·licitar ajuda als magnats dels comtats, i així va invertir la relació de forces entre al-Àndalus i els regnes cristians del nord peninsular. Pel que fa a l'objectiu concret d'aquestes pàgines, ens centrarem exclusivament a esbossar i caracteritzar, molt breument i passant per sobre de molts detalls, les principals etapes de les relacions entre els poders constituïts en el territori que després seria Catalunya i l'estat cordovès. No ens ocuparem, més enllà de l'imprescindible, del complex món de la Frontera Superior –matèria històrica molt renovada per estudis recents–, que gravita entre el món carolingi i l'estat omeia.¹

D'una conquesta a una altra (714-827)

Les característiques de les fonts disponibles i l'estat de la investigació no permeten conèixer amb gaires detalls les fites principals de les conquestes musulmanes i, molt menys, saber la mena de formació social que els araboberbers van començar a dislocar des de les primeres dècades del segle VIII, ni l'entitat precisa dels canvis que s'hi van introduir. És probable que, des d'abans del 714, els musulmans haguessin recorregut ja gran part del sector més oriental de la *Tarraconensis*; sigui com sigui, a finals d'aquell any s'havia ocupat Lleida, Tarragona, Barcelona i Girona, i va quedar així oberta la ruta cap a la Septimània. Gran part de l'aristocràcia devia fugir cap a Narbona o es devia refugiar a les zones muntanyenques, la qual cosa va significar la desarticulació en profunditat de les estructures productives d'aquelles regions. Tret d'excepcions molt concretes, els contingents araboberbers no van trobar especials resistències en la seva marxa pel nord de l'Ebre: tot i que no tenim referències precises, l'ocupació no devia diferir del que s'observa a la resta d'al-Àndalus, on el pacte i la consecutiva creació de dependències fiscals van ser la norma, tot seguint de manera rutinària les pràctiques experimentades a Síria, Iraq, Egipte i Ifriqiya. Segons referència expressa d'Ibn Ḥayyān, «ningú no els sortia a l'encontre si no era per demanar-los la pau (*sulh*); Mūsà seguia el camí de Ṭāriq, completava el que ell començava i confirmava els pactes que els habitants havien fet amb ell» (Millàs 1987, núm. 15). Durant l'època dels emirs que van succeir Mūsà, va prosseguir l'avanç dels exèrcits musulmans més enllà dels Pirineus: Narbona va ser conquistada probablement a mitjan 719 per l'emir al-Samḥ, que va morir davant els murs de Tolosa; però va ser en l'època d'Anbasa (721-726) que es va registrar l'expedició cap al nord més espectacular: després de l'ocupació de Carcassona i Nimes, els araboberbers van remuntar el Roine i van arribar a Autun (725) i, possiblement, a Sens.

Pocs anys després, van tenir lloc dos esdeveniments certament significatius. D'una banda, el cap berber Munūsa, que havia entrat a la península amb Ṭāriq, va fer una aliança amb Eudes d'Aquitània per lluitar contra els àrabs (731).

Muralla romana del carrer de la Palla de Barcelona
La capitulació de l'aristocràcia hispanogoda a les ciutats, allà on es va produir, va garantir certa supervivència de la vida urbana
La ciutat de Barcelona, envoltada del seu imponent cinturó de muralles d'època romana, va poder resistir el llarg setge a què va ser sotmesa pels francs el 801 i els seus habitants només van capitular rendits per la fam

D'una altra, l'emir 'Abd al-Rahmān al-Ġāfiqī va emprendre una expedició d'alta volada, en aquesta ocasió, per la façana atlàntica d'Aquitània: tot i que va derrotar Eudes a Bordeus, va ser vençut per Carles Martell a Poitiers (732). El primer episodi preludia, a pocs anys de distància, la revolta general dels berbers contra el predomini àrab, sens cap mena de dubte, el conflicte de més envergadura registrat a al-Àndalus trenta anys després de la conquesta. El segon esdeveniment marca el límit estricte de l'expansió musulmana més enllà dels Pirineus.

Les incursions araboberbers no podien deixar d'inquietar els «majordoms de palau» austrasians, el nou poder sorgit entre el Loira i el Rin. El mateix Carles Martell i, sobretot, Pipí el Breu (751-768) van emprendre una sèrie de campanyes que van portar la frontera amb l'islam fins a la serralada pirinenca. Això va coincidir amb greus tensions a al-Àndalus, que no són possibles de detallar aquí: n'hi ha prou d'evocar els conflictes entre els conquistadors al voltant del repartiment de les terres efectivament ocupades, la gran revolta berber del 740 i la seva repressió pels *ġund/s* siris, l'accentuació de les tensions ètniques entre àrabs *qaysies* i *kalbies* i, finalment, les dificultats inherents a la construcció de l'estat per part del *marwānī* 'Abd al-Rahmān I (755-788). En aquells anys, Carles Martell va ocupar Nimes, Agde, Besiers i Maguelonne, va posar setge a Narbona i va derrotar un contingent musulmà el 737; però, tal com deïem més amunt, la frontera als Pirineus, la va portar Pipí el Breu, després de la conquesta de Narbona (759) i l'ocupació del Rosselló, Albigés, Roergue, Gavalvà i Tolosa. Una mica més tard, Sulaymān al-'Arābī, un cap d'origen iemenita que exercia el seu domini sobre Barcelona i Girona, es va revoltar contra l'emir de Còrdova i, en companyia d'altres dissidents, va viatjar a Paderborn per demanar ajuda a Carlemany mateix. El resultat d'aquesta expedició, prou conegut, es va saldar amb el fracàs davant els murs de Saragossa (778) i amb la desastrosa retirada de Roncesvalles. Poc després, Girona es va lliurar als francs (785) i, posteriorment, en van imitar l'exemple els habitants de l'Urgellet, de la Cerdanya, del Pallars i de la Ribagorça. La resposta del nou emir Hišām I (788-796) no es va fer esperar: el 793, 'Abd al-Malik ibn Muġīṭ va dur a terme una campanya, d'àmplia repercussió en les fonts àrabs, que va estar a punt de recuperar Girona i Narbona per a l'islam: Guillem de Tolosa va ser derrotat i l'exèrcit musulmà va tornar tot saquejant la Cerdanya i la vall del Segre.

Les dissidències originades per la successió d'al-Ḥakam I (796-822) a l'emirat van portar fins a Aquisgrà noves delegacions de personatges fronterers per sol·licitar l'ajuda del monarca franc. Encara que Carlemany no estava disposat a repetir l'experiència del 778, sí que desitjava ampliar la zona fronterera més enllà dels Pirineus; en aquest sentit, una assemblea reunida a Tolosa (798) va ordenar fortificar i reconstruir els enclavaments d'Osona, Cardona i Casserres. Finalment, la primavera del 800, es va prendre la decisió d'ocupar Barcelona, els habitants de la qual, després d'un llarg i dramàtic setge, es van lliurar als francs just un any després (abril del 801). Les successives expedicions contra Tortosa, entre el 804 i el 809, no van donar cap fruit en les seves temptatives d'avançar la frontera fins a l'Ebre, de manera que, després de l'ocupació de Barcelona, la frontera quedaria estabilitzada durant molt temps a la línia Llobregat-Cardener-curs mitjà del Segre-conca de Tremp. Finalment, el 810, ambaixadors d'al-Ḥakam I van signar a Aquisgrà una treva amb l'emperador.

La frontera així delimitada –la Marca Hispànica– va ser governada els primers anys per comtes d'origen hispanogot o que posseïen sòlides arrels en el territori. Va ser el cas aquest de Berà, primer comte de Barcelona, probable portaveu d'una facció que havia de defensar les particularitats del nou territori fronterer davant els inevitables intents d'assimilació procedents del món franc; per la seva actitud favorable a la pau amb els musulmans potser no va ser aliè a les treves signades a Aquisgrà el 810. La posterior ruptura d'aquestes –temptatives musulmanes de recuperar Barcelona– va portar a la destitució de Berà i a la seva substitució per un comte d'origen franc. La creixent influència carolíngia va provocar la revolta del 826-827, dirigida per un magnat anomenat Aissó i pel fill de Berà; la dissidència va quallar a la plana de Vic, i probablement va comptar amb l'ajut de grups musulmans i, sobretot, amb reforços enviats per 'Abd al-Rahmān II que, el 827, van sotmetre Barcelona a un llarg setge. A més del seu caràcter indigenista, visigotista i antifranc, el fet de comptar amb la presumpta col·laboració de musulmans ha fet pensar que la revolta del 826-827 pretenia tornar

a la situació anterior al 801. Això seria així amb més motiu si, com suggereixen algunes fonts àrabs, es pogués identificar Aissó amb 'Ayšūn, fill del *walí* de Barcelona Sulaymān al-'Arābī, el qual, com hem vist, s'havia rebel·lat contra Còrdova i havia sol·licitat l'ajuda de Carlemany. Fracassada la revolta del 826-827, l'empremta carolíngia es va fer sentir amb tota la seva intensitat a la Marca Hispànica i es va manifestar en el nomenament sistemàtic de comtes de procedència franca per regir el territori.

Els comtes de la Marca Hispànica i els poders musulmans de la Frontera Superior (827-929)

Tenint en compte, naturalment, totes les diferències (sobretot pel que fa a l'origen i a la identitat precisa d'ambdós processos en societats diametralment diferents), es podria dir que, quant a aspectes concrets, la situació en un i altre vessant dels Pirineus va ser força semblant al llarg de gran part del segle IX. Al cantó carolíngi, el territori va patir les lluites civils que van seguir el final del regnat de Lluís el Piadós i durant els anys de regnat de Carles el Calb. Els comtes francs de la Marca es van implicar molt directament en els diversos conflictes i van jugar la seva carta en aquell complex tauler polític per afermar les seves parcel·les de poder al marge de la cada vegada més evanescent autoritat franca. El resultat final del procés, ja al llindar del segle X, va ser la desaparició de l'imperi i l'enquadrament social i polític al voltant d'unes noves realitats espacials: els anomenats «principats territorials». Pel que fa a al-Àndalus, concretament, al territori de la Frontera Superior, el buit deixat pels llinatges àrabs, protagonistes de la seva història al llarg del segle VIII, va ser ocupat per famílies muladís (els Banū Qasī i els Banū Šabrīṭ, entre d'altres), que van exercir el poder gairebé independentment de l'emirat cordovès. Aquest procés es va accentuar durant la segona meitat del segle, i va coincidir amb l'esclat de la primera *fitna*, que va posar en seriós perill la unitat de la comunitat musulmana a finals d'aquella centúria.

En aquestes circumstàncies, no ens ha de sorprendre que les relacions entre el món carolíngi i al-Àndalus, durant el segle IX, es plantejessin, en termes generals, no tant entre les llunyanes Còrdova i Aquisgrà sinó entre els poders més propers: els comtes francs, que van buscar l'ajuda musulmana sempre que els va ser necessari per consolidar la seva influència; i els muladís de la Frontera Superior, que van ser els protagonistes gairebé exclusius de les campanyes –no gaire freqüents, d'altra banda– contra els seus veïns orientals.

En aquest sentit, sembla significatiu que, en l'expedició del 841 o 842 dirigida contra Narbona i la «terra dels ceretans», l'avantguarda de l'exèrcit estigués comandada per Mūsà ibn Mūsà ibn Qasī, molt poc abans que aixequés la bandera de la rebel·lió contra 'Abd al-Raḥmān II (Millàs 1987, núm. 104-105; Bramon [en premsa], núm. 241 i 243). Sobre la intervenció activa dels musulmans en els confusos esdeveniments de la Marca a mitjan segle, Ibn Ḥayyān proporciona notícies molt interessants sobre el viatge a Còrdova (846-847) de Guillem II de Tolosa, sublevat contra Carles el Calb, per demanar ajuda a l'emir; la resposta d'Abd al-Raḥmān II es va concretar en l'ordre transmesa als governadors de la frontera perquè donessin a Guillem tot el suport possible en les seves temptatives d'ocupar Barcelona i Girona (Bramon [en premsa], núm. 248 i 250). Així, observem novament l'aliança d'un magnat de la zona amb els musulmans per afermar el seu poder i el paper rellevant que van tenir en aquest assumpte els caps de la Frontera Superior. Una vegada més, ja a l'emirat de Muḥammad I (852-886), es va posar de manifest el protagonisme dels muladís fronterers: l'estiu de 856, de nou Mūsà ibn Mūsà ibn Qasī va dirigir una expedició contra Barcelona, durant la qual va ser ocupat el castell de Terrassa (Millàs 1987, núm. 111-113; Bramon [en premsa], núm. 254). I, en aquest mateix sentit, sembla que el 857, Unifred va fer un tractat de pau amb el governador de Saragossa. Encara que hi ha notícies d'una nova expedició a Barcelona el 861-862, aquesta acció havia de ser la darrera hostilitat contra els comtats orientals durant dos decennis. En efecte, els *Annales Bertiniani* registren, l'any 863, intercanvis d'ambaixades entre l'emir Muḥammad I i Carles el Calb, en les quals va intervenir, segons sembla, Salomó, comte d'Urgell-Cerdanya, i que es van traduir en la signatura d'un tractat de pau i amistat.

Quan recuperem el fil dels esdeveniments els primers anys de la dècada del 880, el panorama és una mica diferent. D'una banda, i a la vista que el nomenament de comtes francs no havia acabat amb la insubmissió a la Marca, es va tornar a encarregar el govern dels comtats a magnats hispanogots o a famílies poderoses del territori. Aquest canvi d'actitud es va plasmar en el lliurament a Guifré el Pelós –fill de Sunifred, magnat de la Marca que havia ajudat Carles el Calb en moments difícils– dels comtats d'Urgell-Cerdanya-Confent (870) i dels de Barcelona i Girona (878). L'eclipsi momentani de la legitimitat carolíngia (888) afluixaria, encara més, els vincles del nou comte amb els francs. Pel que fa a al-Àndalus, els darrers vint anys del segle IX van marcar el punt culminant de la primera *fitna*: a mesura que els emirs al-Mundīr (886-888) i 'Abd Allāh (888-912) anaven perdent el control efectiu sobre gran part del territori, va anar disminuint la seva capacitat d'intervenció a la Frontera Superior. En aquesta zona, van aparèixer nous poders (el muladí Muḥammad al-Ṭawīl, per exemple), mentre es produïen el lent declivi dels Banū Qasī i l'ascens de la fortuna dels àrabs Banū Tuġīb.

És molt possible que els avenços repobladors a la Catalunya central, dirigits per Guifré el Pelós, inquietessin els caps de la frontera. Va ser aleshores, entre el 883 i el 885, que Ismā'īl ibn Mūsà ibn Qasī va començar a (re)construir la ciutat de Lleida, la qual cosa va motivar una primera expedició –i derrota– de Guifré (Millàs 1987, núm. 128-129). Una desena d'anys després, va tenir lloc un nou enfrontament entre aquest darrer i Lubd ibn Mūsà ibn Qasī, suc-

Muralles califals d'Almeria
Com diu expressament al-'Uḍrī, la ciutat d'Almeria va néixer com un *ribāt* (ràbita) fins que va ser voltada per un sòlid recinte emmurallat a l'època d'Abd al-Raḥmān III. Dotada d'un arsenal, va ser la seu de la flota califal i d'aquí van partir les naus que van recórrer les costes catalanes durant el segle x

cessor d'Ismā'īl a Lleida, com a conseqüència del qual va perdre la vida el comte de Barcelona (Bramon [en premsa], núm. 316). Els vincles amb els francs s'havien distès fins al punt que, en morir Guifré, els seus fills es van fer càrrec de l'herència paterna sense esperar la investidura de més enllà dels Pirineus. Encara el mateix Lubd ibn Mūsà va realitzar una campanya contra el Pallars, en la qual es va apoderar de diverses fortaleses (Bramon [en premsa], núm. 328). Però, anys després, el protagonista de les noves expedicions contra aquesta zona (909 i 910-911) va ser Muḥammad al-Ṭawīl, de la família muladí dels Banū Šabrīṭ, posseïdor ja de Lleida, Montsó i Barbastre (Bramon [en premsa], núm. 335-338). L'estiu del 912, en una sortida contra Barcelona i Terrassa, al-Ṭawīl va vèncer el comte Sunyer; però, l'any següent, quan el cap muladí es dirigia al territori de Barcelona per passar a Tortosa i reconstruir-ne les muralles, va ser derrotat i mort (Bramon [en premsa], núm. 340-343).

Aleshores, l'emirat cordovès ja havia estat ocupat per 'Abd al-Raḥmān III (912-961) i les relacions amb els comtats de la Marca estaven a punt d'experimentar un gir espectacular.

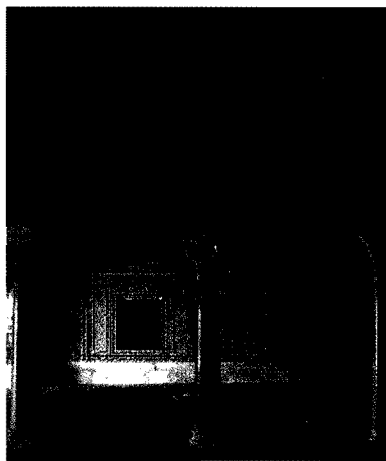
La submissió dels comtats catalans al califat de Còrdova (912-1010)

Com és ben sabut, els principals focus de dissidència que havien torbat la vida d'al-Àndalus en els últims decennis del segle IX van ser reduïts pel nou emir en els primers anys del seu govern. Mitjançant el desallotjament dels rebels de les seves fortaleses, i l'obligació de residir a Còrdova i formar part de l'exèrcit de l'emir, els rebels van ser reduïts un a un, des del 913 fins a la rendició –carregada de simbolisme– del Bobastro d'Ibn Ḥafṣūn el 928. Significativament, va ser l'any següent quan 'Abd al-Raḥmān va adoptar el títol de califa i el sobrenom honorífic d'al-Nāṣir li-dīn Allāh. Per tant, un cop neutralitzada la dissidència interna, Còrdova va poder intervenir activament a la Frontera Superior, ara dominada pels *tuḡībīs*: no va ser cap empresa fàcil, ja que, fins al 937, no es va aconseguir la capitulació de Muḥammad ibn Hāšim al-Tuḡībī a Saragossa. Una de les clàusules d'aquest tractat –transmès per Ibn Ḥayyān– obligava el *tuḡībī* a tallar totes les relacions amb els sobirans cristians (des de Barcelona fins als confins del regne de Lleó) i a no fer-hi cap acord sense el consentiment del califa. Conseqüentment, a partir d'aquest moment, les relacions dels comtats orientals amb el flamant estat califal es van fer, en veritable contrast amb el període anterior, sota el suprem control de Còrdova. Les fonts a la nostra disposició (especialment el vol. V d'*al-Muqtabīs* d'Ibn Ḥayyān, que tants aspectes del segle X ha contribuït a renovar) ja no ens parlen més, en termes generals, d'incursions procedents de la frontera i centren la seva atenció en les relacions directes dels comtats amb el califa cordovès, materialitzades en intercanvis d'ambaixades i en els reiterats tractats de pau, o en expedicions de càstig protagonitzades per la flota califal.

D'altra banda, les fonts àrabs ens posen davant d'alguns fenòmens relativament nous: per un costat, les expedicions califals es produiran, com acabem d'apuntar, per via marítima; i, per un altre, alguns dels tractats signats inclouen significatives clàusules comercials. Les campanyes van partir gairebé sempre de l'enclavament Pechina/Almeria, una vegada sotmès al control del califat, i aquest fet, al costat dels processos d'urbanització observables a la façana marítima mediterrània al llarg del segle X, marquen la fi de la relativa marginalitat d'aquesta zona peninsular durant els segles anteriors.

Deixant enrere alguns precedents de finals del segle IX, com l'expedició de Sunyer II d'Empúries al nucli mariner de Pechina el 889-890 (Bramon [en premsa], núm. 309), ens hem de situar al començament del califat d'al-Nāṣir per trobar les primeres dades sobre les campanyes oficials contra *Ifranġa*. La primera expedició marítima registrada és de l'estiu del 933, tot i que una tempesta va impedir que les naus assolissin el seu objectiu (Bramon [en premsa], núm. 374). Dos anys després, coneixem amb extraordinaris detalls el desenvolupament d'una altra expedició, que va partir d'Almeria, la qual va assaltar les costes catalanes, probablement entre el Rosselló i Barcelona, i que va tenir com a resultat la victòria musulmana en un encontre produït a la desembocadura del Llobregat (Bramon [en premsa], núm.

Saló Reial o Saló Ric de Madinat al-Zahrā'

La ciutat palatina d'al-Zahrā' va ser fundada per 'Abd al-Raḥmān III el 936, al peu de la serralada cordovesa. Encara que va tenir una vida efimera –la seva destrucció va començar el 1010 durant la *fitna barbariyya*–, Madinat al-Zahrā' va ser un perfecte exponent de l'esplendor califal durant el segle x i els seus murs van ser testimonis del complex cerimonial desplegat amb ocasió de les nombroses ambaixades arribades davant d'Abd al-Raḥmān III i al-Ḥakam II

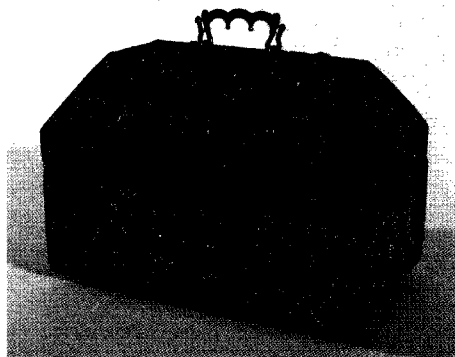
382). Això no va ser obstacle perquè, aprofitant l'última revolta de Muḥammad ibn Hāšim al-Tuḡībī contra el califa (agost del 936), el comte Sunyer realitzés una ofensiva, que va ser neutralitzada per una part dels contingents califals que assetjaven Saragossa (Bramon [en premsa], núm. 386).

Després de l'assalt marítim del 935, de la derrota del 936 i de la definitiva submissió de Muḥammad ibn Hāšim el 937, sembla que l'única alternativa de Sunyer era signar un tractat de pau amb el califa, el primer d'una sèrie que no s'havia d'interrompre fins al llindar del nou segle. Això va succeir l'estiu del 940, segons un llarg i detallat relat proporcionat per Ibn Ḥayyān, del qual resumirem només un parell de qüestions. D'una banda, els representants –probablement– d'Hug de Provença i de Riquilda, esposa del vescomte de Narbona, van signar un tractat amb al-Nāšir, que els garantia la llibertat de comerç amb al-Àndalus i els protegia dels atacs que poguessin procedir de les Balears, de *Fraxinetum* o d'altres enclavaments de la façana oriental. Pel que fa a la pau, les negociacions de la qual va portar-les a terme Ḥasday ibn Šaprūt, diguem que no només incloïen Sunyer sinó que també Sunifred II d'Urgell-Cerdanya: els comtes havien de trencar qualsevol aliança contra el califa i, a canvi, al-Nāšir havia de suspendre les hostilitats contra el territori. Segons al-'Uḍrī i Ibn Ḥayyān, sembla que, mentre duraven les negociacions, rondaven per les costes alguns efectius de la flota d'Almeria, els comandants dels quals van desistir d'assaltar Barcelona quan els va ser comunicada la signatura de la pau. Ḥasday ibn Šaprūt va tornar a Còrdova acompanyat de Gotmar, bisbe de Girona, que portava com a obsequi a al-Ḥakam (futur successor d'al-Nāšir) un *Llibre dels reis francs* (Bramon [en premsa], núm. 399-401). Encara que la pau signada el 940 havia de durar dos anys, el mateix Ibn Ḥayyān proporciona la notícia que, a la primavera del 941, es va presentar davant al-Nāšir un enviat de Sunyer «per renovar el tractat i confirmar-ne la submissió» (Bramon [en premsa], núm. 404). Una desena d'anys després, i en el context de la intensa activitat diplomàtica que tenia com a destinació Còrdova, va tenir lloc la ben coneguda ambaixada del 953, a la qual van acudir a la capital califal els enviats de l'emperador Otó I, d'Hug d'Arles i (probablement) de Guiu de Toscana; en aquell moment, va anar també a Còrdova un emissari de Miró, fill de Sunyer, per demanar la pau (Bramon [en premsa], núm. 418-419).

Al llarg del califat d'al-Ḥakam II (961-976), es va accentuar encara més la submissió dels comtes Miró i Borrell II a Còrdova. La breu notícia que proporciona una crònica tardana permet pensar que, sis mesos després d'haver accedit al califat, ja va tenir lloc una ambaixada dels esmentats comtes a la capital cordovesa (Bramon [en premsa], núm. 420). Fos com fos, les relacions es van enterbolir anys després: segons dades d'Ibn Abī-l-Fayyād, l'estiu del 964, es va produir un atac català sobre Tortosa, assalt que va alarmar moltíssim al-Ḥakam II, fins al punt que es va dirigir ràpidament cap a Almeria: encara que, abans d'arribar-hi, va rebre notícies de la victòria obtinguda pels musulmans contra els assal·tants, el califa va aprofitar el seu viatge per inspeccionar la flota ancorada a Almeria (Bramon [en premsa], núm. 421). Aquesta victòria va ser seguida, just al cap d'un any, d'un nou atac musulmà contra el territori de Barcelona (Bramon [en premsa], núm. 423).

I una altra vegada, com havia passat en l'època d'al-Nāšir, els comtes de Barcelona es van afanyar a demanar la pau. Probablement el 966, es van enviar missatgers a al-Ḥakam, proveïts d'esplèndids regals (esclaus, pells, estany, cuirasses i espases franques); com a conseqüència d'aquesta ambaixada, es va renovar la pau, amb la condició de destruir les fortaleses properes a la frontera i de trencar totes les aliances amb els enemics de l'islam (Bramon [en premsa], núm. 424). Però, sens cap mena de dubte, les ambaixades més i millor conegudes de les enviades pels comtes catalans a al-Mustašir bi-l-llāh van ser les que van tenir lloc en la dècada del 970, un cop més transmises pel cronista Ibn Ḥayyān. A la del 971, l'enviat de Borrell II i el delegat del vescomte de Barcelona van ser rebuts solemnement a Madinat al-Zahrā' i, segons deia a la carta lliurada al califa, aquells prometien a al-Ḥakam II «completa obediència i vassallatge» (Bramon [en premsa], núm. 425-426). Una cosa semblant va passar a l'ambaixada del 974, a la qual Guitard, vescomte de Barcelona, portava un escrit de Borrell II que expressava al califa «el seu amor i submissió» (Bramon [en premsa], núm. 430-431). Tot i que, en rigor, sembla excessiu parlar de «vassallatge polític», les

Arqueta d'Hišām II
Una persistent tradició afirma que aquest extraordinari exemplar de l'art califal va arribar a terres catalanes arran de l'expedició dirigida per Ramon Borrell II de Barcelona i Ermengol I d'Urgell per ajudar Muḥammad II al-Mahdī durant la crisi del califat (1010)
Museu del Tresor de la Catedral de Girona

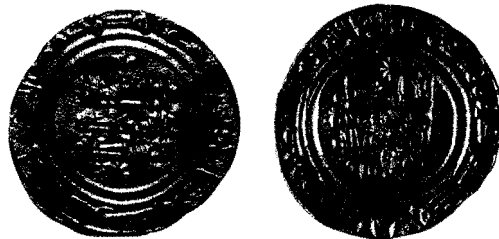
ambaixades dels anys 970 –tant dels comtes catalans com d'altres instàncies de poder del nord peninsular– expressen inequívocament la neta hegemonia del califat sobre els regnes cristians de l'època i la clara submissió dels seus dirigents a Còrdova.

La situació havia de canviar radicalment amb l'accés d'Hišām II al califat, i, sobretot, arran del creixent poder de l'*hāğib* al-Manşūr i de les seves fulgurants campanyes contra els regnes cristians. Abordem aquí un dels episodis de les relacions entre els comtats i al-Àndalus que ha fet omplir més pàgines, sobretot, en els últims anys, en què nous textos àrabs han permès documentar, datar i identificar algunes de les campanyes de l'*hāğib* contra la futura Catalunya. Potser val la pena recordar, un cop més, el significatiu comentari transmès per Ibn Jaldūn: al-Manşūr només es va decidir a atacar a fons els comtats catalans quan «va ser evident que la gent de Barcelona s'havia deslligat del rei d'*Ifranğ*» (Bramon [en premsa], núm. 439). Passant per sobre de les controvertides identificacions de rutes, topònims i objectius concrets de les expedicions, diguem només que les campanyes contra terres catalanes van ser quatre: la del 978, en la qual, pel que sembla, el comte Borrell va ser derrotat per primera vegada; la de l'estiu del 982, que, entre d'altres llocs, va assaltar Girona; l'asseifa del 984, contra la plana de Barcelona; i, per fi, la més coneguda i prenyada de conseqüències: la dirigida contra la mateixa ciutat de Barcelona, que va ser assaltada i saquejada el 6 de juliol del 985 (Bramon [en premsa], núm. 440-455; on l'autora inclou gairebé tota la bibliografia pertinent). Se sap que aquests violents atacs contra el territori comtal van tenir com a conseqüència la petició d'ajuda de Borrell II al rei Lotari, a canvi de la renovació del jurament de fidelitat; és notori també que el silenci dels sobirans de més enllà dels Pirineus davant aquestes peticions va significar *de facto* el final de la subordinació política dels comtats al món franc.

Encara podríem destacar, l'estiu del 1003, ja en l'època de l'*amirī* 'Abd al-Malik, successor d'al-Manşūr, una expedició contra Meià, Montmagastre i el territori de Barcelona (Bramon [en premsa], núm. 467-475). Segons Ibn Ḥayyān, després d'aquesta incursió, els catalans van sol·licitar la pau i un delegat comtal va anar cap a Còrdova on, per rebre'l, 'Abd al-Malik havia organitzat una gran desfilada militar; i afegeix el cronista cordovès: «el dia que aquell ambaixador va entrar a Còrdova va ser l'últim dia de gala perquè, immediatament després, el regne es va dislocar i es va instaurar la guerra civil» (Bramon [en premsa], núm. 476). I, en efecte, no cal tornar a evocar els dramàtics esdeveniments que van tenir com escenari Còrdova durant la llarga agonia del califat. 'Abd al-Malik fou succeït pel seu germà 'Abd al-Raḥmān «Sanchuelo», posteriorment depositat per una conjura legitimista que va col·locar al califat Muḥammad II al-Mahdī, besnét d'Abd al-Raḥmān III, el 1009. La majoria dels cronistes àrabs solen situar en l'esmentat any el començament de la segona *fitna*, també anomenada *fitna barbariyya*, atès el protagonisme adquirit pels berbers en el conflicte civil.

En aquell moment, les societats del nord peninsular ja havien iniciat el procés de feudalització, materialitzat en la formació d'un temible poder militar capaç no només d'enquadrar severament la pagesia del territori propi sinó d'exportar la violència cap a l'exterior. La intervenció dels feudals del nord en la proclamació de Sulaymān al-Musta'īn i en la seva destitució posterior (1009) la posa clarament de manifest Ibn Ḥayyān quan, després d'expressar el sever judici que li mereixia el govern d'aquell personatge, comenta amb amargor: «del seu mandat potser n'hi ha prou de dir que el va instaurar Sancho García (de Castella) i que el va dissoldre Ermengol (d'Urgell); és a dir, els castellans el van consolidar i els catalans el van destruir» (Bramon [en premsa], núm. 480). En efecte, pel que fa al segon membre de l'afirmació d'Ibn Ḥayyān, sabem que, el 1010, Ramon Borrell, Ermengol d'Urgell i el *fatā* Wāđiḥ van pactar una aliança per lluitar contra al-Musta'īn i els berbers a fi de tornar a posar al capdavant del califat Muḥammad II al-Mahdī. Segons el relat transmès per Ibn 'Idārī, a Medinaceli van ser pactades les condicions de la intervenció dels contingents catalans, entre els quals hi havia també Bernat Tallaferró, comte de Besalú, i els bisbes de Barcelona, Vic i Girona. Cada combatent va rebre dos dinars diaris i els seus caps cent dinars, a més de ser-los garantit el proveïment i de deixar en el seu poder el botí que agafessin als berbers. L'expedició va agafar el camí de Còrdova, però a El Vacar, al nord d'aquesta ciutat, els va sortir a

Hišām II, Dinar d'al-Àndalus

En els anys finals del segle x i primers decennis del segle xi hi va haver un important flux de monedes d'or procedents d'al-Àndalus, la qual cosa es va manifestar en la important presència dels pagaments en or en els documents catalans de compravenda Gabinet Numismàtic de Catalunya del MNAC, Barcelona MNAC/GNC 37925

l'encontre Sulaymān al-Musta'īn i va tenir lloc un combat (juny del 1010) en què, entre d'altres, van perdre la vida Ermengol d'Urgell i el bisbe de Barcelona. Sempre segons el text d'Ibn 'Idārī, malgrat la provocadora actitud manifestada pels catalans cap a les normes islàmiques durant la seva estada a Còrdova, els seus habitants es van afanyar a lliurar-los els diners de les fundacions pietoses (*aḥbās*) custodiats a la *maqṣūra* de la mesquita aljama. Des de Còrdova, Muḥammad al-Mahdī i els catalans van sortir a perseguir els berbers, que van ser vençuts al costat del riu Guadiaro; segons Ibn 'Idārī, es van trobar en els cadàvers dels catalans cinturons plens de dinars i dirhems. Quan al-Mahdī i el *fatā* Wāḍiḡ van demanar als seus aliats tornar a sortir contra els berbers, s'hi van negar i van marxar de Còrdova a primers de juliol del 1010 (Bramon [en premsa], núm. 480-492). En poc més de dos mesos, les mainades catalanes havien obtingut un botí tan important que les lucratives expedicions no van trigar a repetir-se pocs anys després. Havia començat l'agressió feudal contra al-Àndalus.

Manuel Sánchez Martínez

Institució Milà i Fontanals (CSIC), Barcelona

Nota

1. Els textos àrabs referents a la futura Catalunya els van fer conèixer, primer, Millàs (1987) i, molt més recentment, Bramon (en premsa); agraeixo a l'autora

d'aquest darrer treball la utilització dels seus textos. En ambdós casos, les cites es referiran sempre als números del text i no a les pàgines.

Selecció bibliogràfica

Com es pot comprendre, la bibliografia sobre el període i les qüestions tractades és desbordant. Per tant, em limitaré a apuntar aquí només aquelles obres de síntesi o de caràcter general, que solen contenir, a més, amplis repertoris bibliogràfics, on el lector podrà trobar tota la informació suplementària que desitgi. D'entrada, hem de dir que l'obra de Bramon *De quan érem, o no, musulmans: textos del 713 al 1010* (continuació de l'obra de J.Mª Millàs *Vallcrosca*) (Bramon [en premsa]) no es limita a traduir els textos àrabs relatius al territori que després seria Catalunya, sinó que proporciona un veritable estat de la qüestió de cada un dels temes abordats. Per tant, cal remetre's a aquest treball per obtenir la bibliografia més completa i actualitzada sobre el període que aquí ens interessa.

D'entre els treballs de caràcter general, cal citar els d'Abadal 1958; Balañà 1993; Balañà 1997; Barceló 1999; Bonnassie 1979-1981; Guichard 1976; Salrach

1987; Sénac 1980; Vallvé 1992 i Vernet 1993. Cal afegir-hi alguns dels treballs continguts al *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)* (Symposium Barcelona 1991-1992) i al catàleg de l'exposició *L'Islam i Catalunya* (Catàleg Barcelona 1998).

Sobre els primers temps d'al-Àndalus: Barceló 1979, p. 231-261; Ballestín 1999, p. 41-88; Chalmeta 1994; Collins 1991; Sénac 1998; Taha 1989 i Zimmermann 1998. Sobre els precoços assentaments andalusís a la futura Catalunya, vegeu Barceló 1991, p. 341-349; Glick 1998 i Kirchner 1999, p. 113-142.

Sobre la frontera: Manzano 1991; Sénac 1991; Viguera 1988 i els articles d'Acien (1998), de García Biosca (1998) i de Manzano (1998), publicats a *L'Islam i Catalunya* (Catàleg Barcelona 1998).

